

O'QITUVCHINING TANBEHIGA VA TANQIDIY BAHOSIGA ANIQ
JAVOB SIFATIDA TALABAGA TANBEH BERISH

Ataboyev Isroiljon Mirza o'g'li

Tashkent State Transport University

Assistant of the Department of foreign languages

isroilataboyev2@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola sinfdagi o'zaro munosabatlar paytida o'qituvchining tanbehlariga aniq javoblarni o'rgananiladi. Suhbatning multimodal tahliliga usul sifatiga asoslanib, tahlil o'qituvchi tomonidan boshlangan tanbehlar ketma-ketligi doirasida amalga oshiriladigan o'ziga xos tanbeh berish turiga qaratilgan.

Tayanch so'zlar: Tanbeh, teginish, tengdoshlarning o'zaro ta'siri, sinfdagi o'zaro ta'sir, multimodal suhbatni tahlil qilish.

Sinflarda o'qituvchi va talabaning institutsional rollari sinfdagi o'zaro munosabatlarda huquq va majburiyatlarni amalga oshirish asosida quriladi. Institutsional rollar ommaviy tanbehlar va tanqidiy baholashlar kabi ba'zi og'zaki harakatlarni tashkil etish va mehnat taqsimoti orqali aks ettiriladi va yaratiladi. Ko'pgina tadqiqotchilar, o'qituvchilar o'z talabalariga tanbehlar va tanqidiy baholarga murojaat qilishda ko'proq huquqlarga ega ekanliklarini namoyish etadilar. Ushbu harakatlar orqali o'qituvchilar sinfdagi o'zaro ta'sir va xulq-atvor qoidalarini tanqidiy baholar va tanbehlar orqali yaratadilar va qo'llab-quvvatlaydilar:

A [ko'pincha o'qituvchi] og'zaki yoki og'zaki bo'lmagan xatti-harakatlardan umidsizlikni bildirganda yuzaga keladi

B [ko'pincha talaba] uni hozirgi vaziyatda noo'rin deb baholaydi. Biroq, tanqidiy baholangan talaba belgilangan baholash sababi bo'lsa ham sinfdagi boshqa barcha talabalar ham potentsial baholash ob'ektlari bilan baholanishi kerak. Ommaviy ravishda berilgan individual tanqidiy baholashlar va tanbehlar, shuningdek, sinfdagi to'g'ri xulq-atvorning axloqiy me'yorlarini buzish uchun aralashuv sifatida ishlaydi va sinfdagi barcha talabalarga ishonchni namoyish etadi. O'qituvchilarning tanbehleri va tanqidiy baholari ko'plab tadqiqotlar mavzusi bo'lib qolmoqda. Biroq, ushbu tadqiqotlar odatda og'zaki o'zaro ta'sir, shu jumladan tanbehlar ketma-ketligi kabi sinfdagi o'zaro ta'sirning muhim jihati mujassamlashgan o'zaro ta'sirga qaratilmagan [1]. Tanbehlar va tanqidiy baholashlar bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar odatda o'qituvchilarning og'zaki so'zlariga qaratilgan faqat bir nechta tadqiqotlar talabalarning javoblariga qaratilgan. Bundan tashqari, ko'pgina tadqiqotlar tanbehlar ketma-ketligi paytida murojaat qilingan o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tahlil qiladi. Biroq qabul qiluvchilar bo'lmagan, ammo shunga

qaramay, hech bo'lmaganda potentsial baholash ob'ekti bo'lgan boshqa talabalarning faoliyati analizatorlar uchun kamdan-kam qiziqish uyg'otadi. Boshqa sinf tadqiqotlari, biz bilganimizdek, talabalar o'qituvchilarining tanqidiy baholariga sezgir javoblariga qaratilmagan. Tadqiqotimizning asosiy maqsadi talabalar o'qituvchining baholari va tanbehlariga mujassamlangan va taktil javoblariga e'tibor qaratish orqali sinfdagi o'zaro munosabatlarda tanbehlar va tanqidiy baholarni o'rganishga hissa qo'shishdir. Bizning tahlilimiz nafaqat qabul qiluvchining javoblarini, balki sinfda qabul qiluvchining yonida bo'lgan talabalarning, tanbehning potentsial sheriklarining javoblarini ham o'z ichiga oladi. Aniqrog'i, biz o'qituvchining tanbehlariga, qo'lning yelkasiga tegishiga talaba tomonidan boshlangan va boshqasiga qaratilgan taktil reaksiyaning ma'lum bir turini o'rganamiz.

Mikroanalitik protseduralardan, xususan, multimodal suhbatlar tahlilidan foydalanadigan zamonaviy tadqiqotlar tobora ko'proq ta'lim sharoitida taktil manbalarga qiziqish bildirmoqda. Multimodal suhbatlar tahlili ushbu manbalardan foydalanishni batafsil tavsiflash uchun vositalarni taklif etadi, shu jumladan har xil turdagi teginishlarni batafsil tahlil qilish, tananing qaysi qismlariga tegishi va teginish uchun ishlatilishi, teginish davomiyligi va intensivligi kabi jihatlarni kuzatish va o'z ichiga olgan ketma-ketliklarni ishlab chiqishdir. Biroq, ta'lim sharoitida teginish (kaltaklash) ayniqsa muammoli masala bo'lib qolmoqda. Avlodlar o'rtasidagi aloqaga nisbatan bu muammoli masala ba'zi ta'lim sharoitlarida o'qituvchi va talaba o'rtasidagi aloqadan voz kechishga olib keladi. O'qituvchilar talabalarning sezgirlik haqida bilishlariga qaramay, ushbu turdagi teginish umumta'lim maktablarida muntazam pedagogik vositalardan biri sifatida qaraladi. Biroq, bir-biriga teginish sinflarda tengdoshlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning juda tez-tez va odatiy vositasi bo'lib qolmoqda va teginish yaqinlik, do'stlik va ijtimoiy aloqalar, shuningdek begonalashish, bezorilik va zo'ravonlikning ifodasi sifatida.

Ushbu maqolada biz ma'lum bir ketma-ket kontekstda sodir bo'ladigan tanbehlar ketma-ketligi paytida paydo bo'ladigan talabaning yelkasiga qo'l teginishning o'ziga xos turiga e'tibor qaratamiz: Sinflardagi o'zaro ta'sirini kuzatishlarimizga ko'ra, teginishning tez-tez uchraydigan turi-bu o'qituvchi va talaba tomonidan qo'zg'atilishi mumkin bo'lgan barcha o'zgarishlar bilan qo'lning yelkasiga tegishi, ammo odatda bu teginishning yagona ob'ekti talabalardir. Talabaning qo'lini o'qituvchining yelkasiga tegizish turli xil o'zaro ta'sir maqsadlariga xizmat qiladi; ushbu turdagi teginish asosan talabalarni tinchlantirish, ularning e'tiborini yo'naltirish, shuningdek ularni tasalli berish yoki qadrlash uchun ishlatiladi. Bizning maqsadimiz nima uchun talabaning yelkasiga qo'l tegishi o'qituvchi tomonidan boshlangan javoblar ketma-ketligining o'ziga xos kontekstida sodir bo'lishini tahlil qilish va ushbu ketma-ketlikda ushbu turdagi teginish funksiyasini aniqlashdir. Bizning misollarimizni batafsil tahlil qilish orqali bizning maqsadimiz quyidagi uchta savolga javob olishdir:

1) Talabalar o'rtasida qo'lning yelkasiga tegishiga olib keladigan tanbehlar ketma-ketligining traektoriyasi qanday?

2) Teginish shakli, davomiyligi va intensivligi va teginish bilan shug'ullanadigan talabalarning fazoviy konfiguratsiyasi nuqtai nazaridan qo'lning yelkasiga tegishi dizayni qanday?

3) O'qituvchi va talabaning institutsional rollarini o'rnatish, saqlash va sinovdan o'tkazish nuqtai nazaridan qo'lni yelkaga tegizishning o'zaro ta'siri va ketma-ketligi qanday oqibatlarga olib keladi? Ushbu savollarga javob berib, biz talabalar va o'qituvchi sinflardagi ishtirokchilar o'rtasidagi murakkab munosabatlar tuzilishiga oydinlik kiritishga intilamiz. Biroq, misollarni tahlil qilishdan oldin, biz tanbehlar va tanqidiy baholarga bag'ishlangan tadqiqotlar, shuningdek, sinfdagi o'zaro ta'sirlar haqida qisqacha ma'lumot beramiz.

O'qituvchilarning tanbehlari va tanqidiy baholari ketma-ketliklar

Sinfdagi o'zaro ta'sirlardan kelib chiqadigan tanbehlar yoki tanqidiy baholarni tahlil qiladigan juda ko'p tadqiqotlar mavjud. Ushbu tadqiqot tahlil qilinayotgan hodisani tavsiflash uchun «Tanbeh» va «Tanqidiy baholash» atamalaridan foydalaniladi. Hozirgi tadqiqotda ishtirokchining doimiy noo'rin xatti-harakatlariga qaratilgan so'zlar odatda tanbeh sifatida qaraladi. Ba'zida ushbu atamalardan biri yoki ikkalasi ham ilgari amalga oshirilgan va hozirgi vaziyatda salbiy tavsiflangan va baholanadigan xatti-harakatlarga izoh beradigan so'zlarni anglatadi [2]. Ushbu tadqiqotda biz mavjud vaziyat paytida talabaning noo'rin xatti-harakatlarini sharhlaydigan o'qituvchining tanbehlari va o'qituvchining ilgari o'tkazilgan harakatlarga salbiy munosabatda bo'lgan tanqidiy baholarini o'z ichiga olgan ketma-ketliklarni tahlil qilamiz. Biroq, biz tanbehlar va tanqidiy baholashlar o'xshash xususiyatlarga ega ekanligini aniqlaymiz. Birinchi o'xshashlik shundaki, ular bayonotni ma'lum usullar bilan shakllantirish orqali yaratiladi. Ikkinchi o'xshashlik shundaki, tanbehlar ham, tanqidiy baholashlar ham turli xil interaktiv manbalar yordamida shakllantirilishi mumkin va nihoyat, uchinchi umumiy xususiyat shundaki, ular o'xshash ketma-ketlikda paydo bo'ladi va ularga javob beradi.

Birinchidan, tanbehlar va tanqidiy baholarni ham jamoaviy ham individual ravishda tuzish mumkin. Sinflarda o'qituvchi odatda jamoaviy baholarni ishlab chiqaradi va ular lingvistik jihatdan butun sinfga yoki uning bir qismiga, ya'ni bir nechta talabalarga murojaat qilish uchun shakllantiriladi, masalan, oldingi tadqiqotlardan tanlangan quyidagi misollarda: «Xo'sh, endi barchangiz shoshiling va kitobingizni oxirgi sahifasini o'qing» [2], «Bilasizmi, hamma shunday deganida yozish mumkin emas, shuning uchun men tinchlikni xohlayman» [2] va «Hey bolalar, hozir u ishni to'xtating» [2]. Taqqoslash uchun, talabalar o'qituvchiga qaraganda jamoaviy tanbehlarni kamroq qilishadi. O'qituvchilar ham, talabalar ham individual tanqidiy baho va tanbehlarni ishlab chiqaradilar, garchi o'qituvchilar ushbu baholarning

aksariyatini talabaga yetkazishsa ham. Yuqorida aytib o'tilganidek, o'qituvchilarning individual tanbehlari ko'pincha boshqa talabalar tomonidan eshitilmaydi, balki ularga ham murojaat qilinadi, chunki o'qituvchilar o'zlarining vakolatlari va talabalarga ko'rsatma berish huquqini tasdiqlashda o'zlarining institutsional rollarini bajaradilar [3]. Bir nechta tadqiqotlar talabadan o'qituvchiga va talabadan talabaga individual tanbehlarni tahlil qildi va bu tanbehlar ko'pincha og'zaki ravishda ambivalent tarzda shakllantirildi.

Ham tanbehlar, ham tanqidiy baholashlar «Retro» harakatlar sifatida ishlab chiqilgan bo'lib, ular avval kelishuvlarga murojaat qilishadi, chunki qabul qiluvchi xabardor deb hisoblanadi va shu bilan tanbehlar qoidalarga rioya qilishga majbur qiladi [5]. Sinfdagi xulq-atvor qoidalari ommaviy, ochiq yoki yashirin bo'lishi mumkin, ishtirokchilarning ilgari erishilgan o'zaro kelishuvlari yoki o'qituvchining oldingi ko'rsatmalari va talablari natijasida hosil bo'ladi. Shu sabablarga ko'ra, tanbehlar va tanqidiy baholashlar ko'pincha qabul qiluvchilarning buzilgan qoida bilan tanishishi sifatida rasmiylashtiriladi [3]. Bu shuni anglatadiki, o'qituvchilar ko'pincha o'zlarining tanbehlarni sinf pedagogikasining bir qismi deb bilishadi. Ko'pincha o'qituvchilarning javoblari, shuningdek, qabul qiluvchining qoida bilan tanishligini qabul qilsa ham, ularning tanbehlari haqida tushuntirish yoki hisobot berishni o'z ichiga oladi. Ushbu xususiyatlarga qo'shimcha ravishda, hazil ko'pincha tanbehlar ketma-ketligi paytida, shuningdek tanqidiy baholarni o'z ichiga olgan ketma-ketliklarda mavjud bo'ladi.

Ikkinchidan, o'qituvchilar o'z sinflarida tanqidiy baho va tanbehlarni o'tkazish uchun turli xil interaktiv manbalardan foydalanadilar va ularning usullari og'zaki, vokal, mujassam va fazoviy bo'ladi. Ayniqsa, ko'plab tadqiqotlar o'qituvchilarning tanbehlari va tanqidiy baholarining o'ziga xos og'zaki formatlari va konstruktsiyalariga qaratilgan. Masalan ba'zi olimlar ta'kidlashicha, o'qituvchilar talabalarning xatti-harakatlarining nomuvofiqligini ta'kidlash uchun bir nechta og'zaki protseduralardan foydalanadilar, masalan, kinoya holatlari va uch qismli ro'yxatlar va o'qituvchilar o'zlarini tanqidiy nutqlarida ushbu tanbehlarni ilgari surishga majbur deb ta'riflashlarini namoyish etadilar. O'qituvchilar o'qituvchilarning salbiy baholarini tahlil qiladi, ular istehzoli-implikativ sifatida shakllanadi, ya'ni ularning kontekstida istehzoli deb qabul qilinadi va talabalarning xatti-harakatlarini tanqid qilish va rad etish uchun ishlatiladi. O'qituvchining tanqid sifatida qaraladigan savol so'zlarini tahlil qiladi: ular parallel faoliyat bilan shug'ullanadigan va o'qitishga yo'naltirilmagan talabalarga qaratilgan va talabalar ularga o'zlarining yon ta'sirini to'xtatish orqali javob berishadi. Sinflarda, shuningdek, boshqa ishtirokchilarning xatti-harakatlarini salbiy baholash uchun og'zaki tanbehlarni shakllantirishdan tashqari, boshqa interaktiv manbalar ham kuzatiladi. Masalan, Lehtimaja [5] tadqiqotida tanqidiy baholash va tanbehlarning vokal jihatlarini tahlil qilinadi. U shuni ko'rsatadiki, talabalar o'zlarining

o'qituvchilariga qaratilgan chaqiruvlarida ma'lum bir prosodiyadan foydalanib, o'qituvchining oldingi chaqiruvlarini e'tiborsiz qoldirishiga nisbatan tanqidiy pozitsiyasini bildiradilar. O'qituvchilar, shuningdek, o'zlarining tanbehlari yoki tanqidiy baholari uchun mujassamlangan manbalardan foydalanadilar, masalan, diqqat bilan qarash va ko'rsatma berishdir. Bundan tashqari, taktil va fazoviy resurslardan foydalaniladi, o'qituvchilar esa talabalarga ularning xatti-harakatlari noo'rin ekanligini bildiradilar.

Yuqorida aytib o'tilganidek, ketma-ketliklar uchun asos o'qituvchining ifoda etilgan yoki nazarda tutilgan qoidalari yoki muayyan xatti-harakatlar to'g'risida o'zaro kelishuvlar to'g'risida umumiy bilimdir. Sinfdagi ustun qoidalar sinfdagi xatti-harakatlarning turli jihatlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin, masalan, hozirgi pedagogik faoliyatga nisbatan qo'llaniladigan ma'lum bir smenali tashkilotga rioya qilish qoidasi o'qituvchining ko'rsatmalariga e'tibor berish qoidasi, belgilangan jadvalga muvofiq vazifalarni bajarish qoidasi va noo'rin registrlar, mavzular yoki xatti-harakatlardan qochish qoidasi, masalan, bezorilik yoki qasam ichish, sinf muhokamalaridagi holatlarda o'z aksini topadi. Agar talaba qoidalarni buzsa va o'qituvchi qoidalarni buzishni o'qitish va o'qish faoliyatiga tahdid yoki sinfdagi samarali, akademik va ijtimoiy jihatdan qulay muhitni buzish deb baholasa, ular sinf tartibini tiklash va talabaga eslatish uchun tanbeh yoki tanqidiy baho berishadi.

Buzilishning tabiati va kerakli xatti-harakatlarga qarab, qabul qiluvchilar odatda ularga xatti-harakatlarini o'zgartirish orqali javob berishadi. Bunga og'zaki bo'lmagan yoki og'zaki javob berish orqali, ba'zan esa tushuntirishlar yoki yozma taqdim etish orqali erishish mumkin. Boshqacha qilib aytganda, qabul qiluvchilar kerakli xatti-harakatlarga rioya qilish yoki o'qituvchining talabiga boshqa yo'l bilan qarshilik ko'rsatish orqali javob berishadi. Ushbu javoblar davomida qabul qiluvchilar og'zaki va mujassamlangan manbalardan foydalanishga murojaat qilishadi. Masalan, Jakonen xabar berishicha, o'qituvchilar ham, talabalar ham o'zlarining tanbehlari va javoblarida turli xil mujassamlashgan vositalardan foydalanadilar, masalan, diqqat bilan qarash, tabassum qilish, tana holati va holatini o'zgartirish, ular muzokaralar olib borishda va o'qituvchining tanbehi ta'siriga moslashishda ushbu harakatlardan foydalanishadilar. O'qituvchining tanbehlari ham qabul qiluvchiga emas, balki boshqa talabalarga qaratilganligi sababli, boshqa talabalar ham o'qituvchining tanbehiga yoki qabul qiluvchining tanbehga bo'lgan munosabatiga javob berishni talab qilish uchun bosim ostida bo'lishadi.

Bizning kuzatishlarimizga ko'ra, ayniqsa, qabul qiluvchiga yaqin bo'lgan talabalardan, ular qabul qiluvchining javobini teginish kabi og'zaki yoki mujassam vositalar orqali tasdiqlashlari kutilmoqda va biz buni ushbu tadqiqotda ko'rib chiqdik. O'qituvchining tanbehi va talabalarning javoblaridan so'ng, o'qituvchilar sinfdagi

normal tartibni tiklashlari kerak, ya'ni to'xtatilgan darsga qaytishlari kerak va bunga erishish vositalaridan biri buzilish va tanbehdan oldingi burilishlarni takrorlashdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kääntä, L. (2010). Teacher turn-allocation and repair practices in classroom interaction: A multisemiotic perspective. *Jyväskylä Studies in Humanities*, 137. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-3811-6>.

2. Heinonen, P. (2017). *Evaluointi opettajan vuorovaikutustoimintana: osallistajuuden ulottuvuudet luokkahuoneessa*. [Evaluation as a teacher's interactional practice: the dimensions of classroom participation.] Doctoral dissertation. University of Helsinki.

3. Hazel, S., & Mortensen, K. (2017). The classroom moral compass – participation, engagement and transgression in classroom interaction. *Classroom Discourse*, 8(3), 214–234. <https://doi.org/10.1080/19463014.2017.1282881>.

4. Field, T. (2014). *Touch* (2nd edition). Cambridge, MA: The MIT Press.
Freebody, P., & Freiberg, J. (2000). Public and pedagogic morality: The local order of instructional and regulatory talk in classrooms. In S. Hester, & D. Francis (Eds.), *Local educational order. Ethnomethodological studies of knowledge in action* (pp. 141–162). John Benjamins.

5. Lehtimaja, I. (2011). Teacher-oriented address terms in students' reproach turns. *Linguistics and Education*, 22(4), 348–363. <https://doi.org/10.1016/j.linged.2011.02.008>

6. Ataboyev, I. (2022). isroilataboyev2@ gmail. com FANTASTIK JANR ASARLARIDA XAYOLIY TILNING SIRLI VAZIFASI: FANTASTIK JANR ASARLARIDA XAYOLIY TILNING SIRLI VAZIFASI. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 4(4).

7. Ataboyev, I. (2022). isroilataboyev2@ gmail. com FRAZEOLOGIK EVFEMIZMLARNING DISKURS TAHLILI: INGLIZ TILINI O'QITISHDA EKSPERIMENTAL MA'LUMOTLAR: FRAZEOLOGIK EVFEMIZMLARNING DISKURS TAHLILI: INGLIZ TILINI O'QITISHDA EKSPERIMENTAL MA'LUMOTLAR. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 4(4).

8. Ataboyev, I. (2022). isroilataboyev2@ gmail. com INGLIZ VA OZBEK TILLARIDA TANBEH, MAQTOV VA KINOYA NUTQ JANRLARI: INGLIZ VA OZBEK TILLARIDA TANBEH, MAQTOV VA KINOYA NUTQ JANRLARI. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 4(4).

9. Ataboyev, I. (2022). fazilatturgunova05@ gmail. com SEMANTIK MAYDONNI TASHKIL ETUVCHI UNSURLAR ORTASIDAGI ALOQA TURLARI: SEMANTIK MAYDONNI TASHKIL ETUVCHI UNSURLAR

ORTASIDAGI ALOQA TURLARI. Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).

10. Ataboyev Isroiljon Mirza o'g'li. (2022). RESPONDING TO A SPEECH REPROACH. British Journal of Global Ecology and Sustainable Development, 10, 161–167. Retrieved from <https://journalzone.org/index.php/bjgesd/article/view/157>

11. Ataboyev, I. (2022). isroilataboyev2@ gmail. com TANA-DASHNOM KONSEPTINING LINGVISTIK CHEGARALARI TO'G'RSIDA: TANA-DASHNOM KONSEPTINING LINGVISTIK CHEGARALARI TO'G'RSIDA. Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).

12. Turgunova, F. (2022). fazilatturgunova05@ gmail. com YANGILIK SARLAVHALARDAGI QISQARTMALAR VA ULARNING TARJIMA XUSUSIYATLARI: YANGILIK SARLAVHALARDAGI QISQARTMALAR VA ULARNING TARJIMA XUSUSIYATLARI. Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).

13. Turgunova, F. (2022). fazilatturgunova05@ gmail. com FRAZELOGIYANI O'RGANISHNING ETNOLINGVISTIK ASPEKTI: FRAZELOGIYANI O'RGANISHNING ETNOLINGVISTIK ASPEKTI. Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).

14. Turgunova, F. (2022). fazilatturgunova05@ gmail. com MATNINI SIQISHNI O'RGANISH UCHUN NAZARIY SHARTLAR. MATNNI SIQISH: MATNINI SIQISHNI O'RGANISH UCHUN NAZARIY SHARTLAR. MATNNI SIQISH. Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).

15. Turg'unova, F. R. (2022). THE TITLE OF THE ARTICLE IN ENGLISH AS THE SUBJECT OF RESEARCH. British Journal of Global Ecology and Sustainable Development, 10, 174-177.